

5. Уманська Н.М. Вивчення просторових уявлень у дітей-олігофренів старшого дошкільного віку // Питання дефектології. – К.: Радянська школа, 1971. – Вип.6. – С. 30-38.
6. Стребелева Е.А. Формирование мышления у детей с отклонениями в развитии. – М.: Владос, 2001. – 184 с.
7. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

The article considers the main stages of spatial orientation preschoolers with Down syndrome; considered the key figures in the formation of spatial orientation of children in this category.

Keywords: preschool children with Down syndrome, spatial orientation, drawing activity.

Отримано 1.9. 2014

УДК 378.011.3-051

Л. М. Ніколенко

ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ З ВАДАМИ ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ

Розкрито значення трудового виховання у розвитку школярів з вадами інтелекту, визначено деякі особливості та шляхи формування самостійності учнів спеціалізованої школи засобами трудового виховання.

Описано основні етапи експериментальної роботи щодо корекції рівня сформованості самостійності дітей з вадами інтелекту на позакласних гурткових заняттях з трудового виховання; мотивовано використання методу „робота з тістом”, що об’єднує харчову мотивацію дітей з вадами інтелекту та педагогічні завдання розвитку сенсорно-перцептивної сфери і формування умінь виконувати не лише окремі дії та операції, а й повний, завершений цикл трудового процесу.

Ключові слова: учні з вадами інтелекту, самостійність, спеціалізована школа, формування, трудове виховання.

Раскрыто значение трудового воспитания в развитии школьников с нарушениями интеллекта, определены некоторые особенности и пути формирования самостоятельности учеников специализированной школы

средствами трудового воспитания.

Описаны основные этапы экспериментальной работы относительно коррекции уровня сформированности самостоятельности детей с нарушениями интеллекта на внеклассных занятиях кружка по трудовому воспитанию; мотивировано использование метода „работа с тестом”, который объединяет пищевую мотивацию детей с нарушениями интеллекта и педагогические задания по развитию сенсорно-перцептивной сферы и формированию умений производить не только отдельные действия и операции, но и полный, завершённый цикл трудового процесса.

Ключевые слова: ученики с нарушением интеллекта, самостоятельность, специализированная школа, формирование, трудовое воспитание.

Постановка проблеми. Гуманізація освіти як один із фундаментальних напрямів роботи сучасної школи для дітей з особливими потребами покликана активізувати процес становлення самостійної особистості, створити умови для самовираження, підготовки учнів до успішної соціалізації. Це вимагає спеціальної організації навчально-виховного процесу, поєднання зусиль вчителя і вихователя задля формування у школяра позиції суб'єкта діяльності, здатного самостійно ставити мету, вибирати шляхи, засоби і способи її реалізації, організовувати, регулювати і контролювати їх виконання. Тобто формування самостійності має стати одним із пріоритетних завдань корекційно-виховної роботи спеціалізованої школи.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на актуальність проблеми формування самостійності як особистісної якості дітей з вадами інтелекту, у даній статті ставимо за мету розкрити значення трудового виховання у розвитку учнів з вадами інтелекту, визначити деякі особливості та шляхи формування самостійності учнів спеціалізованої школи засобами трудового виховання.

Останні дослідження та публікації. Проблема формування самостійності не є новою у розвитку педагогічної думки. Її значущість знайшла своє відображення у спадщині видатних педагогів-класиків (Я. А. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші).

Сучасні вітчизняні науковці звертають особливу увагу на проблему активізації самостійності учнів як у навчальній, так і позанавчальній діяльності (Ю. Бабанський, В. Давидов, М. Данилов, Д. Ельконін, І. Лернер, М. Львів, І. Огородников, В. Онищук, П. Підкасистий, О. Савченко та ін.).

Педагоги і психологи відзначають, що могутнім помічником у розвитку самостійності дитини з вадами інтелекту є праця. Виховна і корекційна роль праці у розвитку розумово відсталих дітей розкрита в

роботах І. Акименка, Д. Граборова, І. Данюшевської, Г. Дульнєва, М. Кузьмицької, М. Рябцевої, В. Тарасова та інших дослідників.

Однак, незважаючи на постійний інтерес психологів та педагогів до проблеми формування самостійності у процесі трудової діяльності школярів і корекційного значення праці у розвитку дітей з вадами інтелекту, у практиці діяльності спеціалізованих шкіл спостерігається недооцінка педагогами значення корекційно-виховної роботи з трудового виховання у формуванні самостійності учнів як одної з провідних соціалізуючих якостей особистості. Тому вказана проблема залишається досить актуальною.

Виклад матеріалу дослідження. Спостереження за організацією навчально-виховного процесу дітей з вадами інтелекту показують, що педагоги приділяють значну увагу вихованню у школярів позитивного ставлення до праці, розвитку навичок самообслуговування, професійно-трудова уміння, проте набагато менше уваги звертається на формування самостійності у процесі здійснення різних видів трудової діяльності.

Звичайно, у спеціалізованій школі у зв'язку з особливостями розвитку дітей з вадами інтелекту (низький рівень ініціативності, порушення ієрархії потреб та інтересів, неусвідомлення суспільно значущих мотивів діяльності та ін.), об'єктивно зростає необхідність посилення педагогічного керівництва поведінкою і діяльністю учнів. У зв'язку з цим учителі, як правило, забувають про необхідність виховання в учнів навичок самостійності у роботі, часто поспішають до них на допомогу, не дають дітям можливості розібратися у завданні і самостійно вийти зі скрутної ситуації. Часто з уваги випускається те, що учню потрібно показати, як виконується та чи інша операція і разом з ним (а не замість нього) виконати її, навчити його самостійно проробляти комплекс дій з виготовлення виробів, виконання доручення або самообслуговування.

Постійне керівництво, надмірна допомога і регламентація шкільного життя дітей перетворюється у дріб'язкову опіку і тим самим серйозно загальмовує процес формування такої необхідної особистісної якості, як самостійність, а також стабільної соціально нормативної поведінки учнів з вадами інтелекту.

Корекційно-виховний процес у спеціалізованій школі не повинен зводитися тільки до виправлення вад фізичного розвитку і тренування практичних навичок. Він має забезпечувати психічний розвиток дітей і формування нових якісних утворень в інтелектуальному розвитку, озброїти їх вищим рівнем технологічних знань, умінням самостійно виконувати завдання і переборювати труднощі, що виникають у процесі діяльності [2].

Трудове виховання виступає одним із найважливіших аспектів комплексної корекції розвитку дітей з вадами інтелекту. Участь у різноманітних видах трудової діяльності допомагає особливим дітям досягти відчуття соціального комфорту і рівності серед оточуючих;

забезпечує найбільш повну інтеграцію у суспільство, сприяє поліпшенню морально-психологічного стану; надає можливість поряд з усіма членами суспільства жити повноцінним активним самостійним життям. Саме тому в процесі трудового виховання слід звертати особливу увагу на формування в учнів самостійності як інтегративної якості, що дозволить їм легко включитись у життєдіяльність після закінчення школи.

Зазвичай трудове виховання у спеціалізованих школах здійснюється у двох основних напрямках:

- ознайомлення дітей із працею дорослих, виховання інтересу й поваги до неї;

- безпосередня організація трудової діяльності у різних її формах.

Зміст трудового виховання розкривається у відповідних видах діяльності дітей: навчанні, самообслуговуванні, господарсько-побутовій та суспільно корисній праці.

Правильно здійснюване трудове виховання, безпосередня участь дітей у праці є дієвим чинником морального, інтелектуального, фізичного розвитку особистості, формування навичок самостійного здійснення різних видів діяльності. Саме тому трудовий аспект у вихованні виступає основою організації корекційно-виховної роботи у спеціалізованій школі для дітей з вадами інтелекту.

Одним із головних завдань трудового виховання є підготовка особистості до самостійного виконання доступної кваліфікованої праці в умовах сучасного виробництва, участі у суспільно корисній, обслуговуючій, продуктивній праці, готовності включатися у трудову діяльність. Забезпечити його виконання видається можливим за раціональної побудови системи трудового виховання розумово відсталих дітей, яка має враховувати особливості структури дефектів розумового розвитку, способи корекції вторинних відхилень; повинна спиратися на сильні сторони особистості з метою здійснення її компенсаторного розвитку [1].

Трудова діяльність школярів з вадами інтелекту характеризується низкою особливостей, обумовлених недоліками їх психофізичного розвитку. Як відомо, пізнавальні процеси у школярів з вадами інтелекту розвинені недостатньо і мають суттєві відхилення від норми. Це накладає значний відбиток на трудову діяльність дітей з вадами інтелекту, яка складається не тільки з практичних, а й пізнавальних дій.

Від розвитку пізнавальних процесів залежить характер трудової діяльності. Такі важливі процеси, як орієнтування у трудовому завданні, організація роботи, складання плану, коригування виконуваних дій не можуть здійснюватись успішно, якщо порушені процеси пізнання.

На результати трудової діяльності школярів з вадами інтелекту значно впливають особливості їх сприйняття. Як показали дослідження Л. Занкова, І. Соловйова, Б. Пінського, Н. Стадненко та ін., сприйняття дітей з вадами інтелекту характеризується глибокою своєрідністю, що

дуже впливає на виконувани ними дії і поведінку в цілому. Так, сповільненість, вузькість, недиференційованість сприйняття не дозволяють школяру з вадами інтелекту належним чином орієнтуватись у процесі трудової діяльності, здійснювати самостійні дії та операції на основі попереднього досвіду [4].

Великий вплив на трудову діяльність школярів з вадами інтелекту має те, що їх сприйняття є недостатньо аналітичним. Це призводить до того, що трудові дії виконуються учнями без урахування просторових зв'язків і відношень між окремими деталями, без попереднього встановлення порядку і послідовності дій. А свідома трудова діяльність неможлива без запам'ятовування та залучення минулого досвіду.

Проведене експериментальне спостереження за діяльністю учнів з вадами інтелекту показало, що на відміну від дітей з нормальним рівнем розвитку, вони ніколи не вдаються до пригадування способів виконання дій, їх повторення з метою раціоналізації. Школярі з вадами інтелекту користуються пригадуванням лише в тих випадках, коли опиняються перед необхідністю подолати повторно одні й ті ж труднощі.

У трудовій діяльності виключно велику роль має ступінь сформованості розумових процесів. Для того, щоб відібрати необхідні матеріали для роботи, намітити правильний план дій, контролювати їх виконання, вносити в роботу потрібні зміни, необхідно використовувати аналіз, синтез та узагальнення. Від розвитку цих процесів залежить успіх виконуваної роботи [3].

Однак, у школярів з вадами інтелекту процеси узагальнення розвинені недостатньо. Це позначається на формуванні інтелектуальних умінь, а отже, розвитку раціональних прийомів організації та самостійного виконання трудових операцій.

Порушення цілеспрямованості трудової діяльності в учнів з вадами інтелекту часто знаходить свій прояв у тому, що під час її виконання вони не співвідносять власні дії з вимогами поставленого перед ними завдання. Стикаючись з певними труднощами у роботі, діти з вадами інтелекту відходять від означеної перед ними мети і починають виконувати дії і операції, які все далі і далі відводять їх убік від основного процесу. Таке порушення орієнтування у ситуації і цілеспрямованості мислення є характерним для школярів з вадами інтелекту, воно перешкоджає усвідомленню поставленого завдання, у результаті чого і виникають неадекватні дії. Найбільш виразно неадекватність дій проявляється у трудовій діяльності учнів молодших класів спеціалізованої школи.

Відсутність усвідомленості поставленої мети та самостійності у виконанні завдання виникає у силу того, що діти з вадами інтелекту не вміють цілеспрямовано використовувати у роботі свої навички і знання. Це виражається у невмінні користуватися інструкціями (усними та письмовими), зразками і моделями; планувати свою роботу, виконувати

її у певній послідовності.

Таким чином, якість трудової діяльності учнів з вадами інтелекту визначається не стільки рівнем розвитку їхніх рухових навичок, скільки рівнем самостійності у вирішенні розумових завдань, що визначають її зміст [6].

Виховання вміння виконувати певну діяльність самостійно найбільшою мірою залежить від корекційного педагога, який здійснює корекційно-розвивальний вплив на учнів; від того, якими методами і прийомами він користується. Від способів пояснення процесу виконання завдання залежить свідомість виконання учнями цього завдання, що виступає однією з умов формування самостійності в учнів у процесі трудової діяльності.

Сучасними науковцями (Т. Капітонова, З. Кочаровська, А. Попова, Г. Ткачук та ін.) робиться спроба визначити найбільш доцільні педагогічні шляхи формування самостійності школярів з вадами інтелекту у процесі трудового виховання, здійснюється пошук нових форм, педагогічних технологій корекційно-виховного процесу; шляхів усунення бар'єрів, що ускладнюють повноцінну життєдіяльність дітей з вадами інтелекту. Усе ширше запроваджуються прийоми виконання завдання на основі попереднього планування, використання інструментальних вимірів, що сприяє формуванню цілеспрямованих способів самостійної діяльності [5].

Проведене емпіричне дослідження показало, що дітям з вадами інтелекту непросто займатися трудовою діяльністю, а у процесі праці найбільш складно доводити почату справу до кінця. У зв'язку з цим особлива увага нами була звернена на формування позитивної мотивації трудової діяльності, бажання закінчити розпочату роботу.

Експериментальна діяльність також була спрямована на розвиток сенсорно-перцептивної сфери дітей з вадами інтелекту: умінь здійснювати елементарні трудові операції; розрізняти предмети, їх величину, колір, властивості різних речовин (води, паперу, піску, глини, тканини, дерева та ін.); розвиток тактильної і смакової чутливості, дрібної моторики рук, мови, вміння граматично правильно будувати речення; формування естетичного смаку, звички доводити почату справу до кінця; виховання охайності у роботі; удосконалення комунікативних навичок.

Уважаємо, що ці вміння є базовими у здійсненні будь-якого виду трудової діяльності.

У процесі навчання дітей різним прийомам самостійної роботи ми керувалися принципом "покрокового навчання", який передбачає тривале відпрацювання кожного найдрібнішого компонента цілісного трудового процесу. Важливим прийомом в експериментальній роботі виступив прийом "створення ситуації успіху": ми слідкували, щоб невдачі не відлякували дітей, а самостійна робота над завданням зміцнювала упевненість у своїх силах і сприяла розвитку готовності

займатися трудовою діяльністю.

Враховуючи те, що усі діти люблять смачно поїсти, вирішили об'єднати на позакласних заняттях харчову мотивацію, завдання розвитку сенсорно-перцептивної сфери і виконання повного циклу трудового процесу. Узявши за основу тему "Приготування виробів з тіста", що вивчається на уроках соціально-побутової орієнтації у 8-му класі, використали метод "робота з тістом".

Свій вибір заґрунтували на ідеї про те, що діти з вадами інтелекту будуть намагатися виконати роботу до кінця, коли не лише одразу бачитимуть результати своєї праці, але й будуть першими споживачами продуктів власного виробництва. Найбажанішим продуктом споживання для усіх дітей є солодощі. Враховуючи це, ми розробили цикл занять із трудового виховання "Печиво та здоба – усім до вподоби". Ці гурткові заняття реалізовували такі практичні завдання:

- сформувані уявлення про тісто і про те, що можна з нього приготувати;
- познайомити дітей з кухонним приладдям, необхідним для роботи з тістом (дошка, качалка, форми для печива, деко та ін.);
- навчити організовувати простір навколо себе так, щоб було зручно працювати;
- навчити прийомам взаємодії у процесі приготування і споживання виробів з тіста;
- навчити правильно називати вироби, їх компоненти, будувати речення, що містять інформацію про процес приготування виробів з тіста;
- розвивати дрібну моторику рук і координацію рухів (навчити м'яти, розкочувати тісто, ліпити з нього фігурки, вирізати, видавлювати формою печиво тощо);
- навчити тактильно відчувати і розрізняти тісто;
- закріпити знання відтінків смаку, удосконалювати поняття форми і розміру.

Увесь цикл занять умовно було поділено на чотири етапи, кожен з яких було спрямовано на набуття учнями певних трудових навичок та корекцію рівня особистісного розвитку.

Наведемо їх узагальнений опис.

На підготовчому етапі роботи діти з вадами інтелекту знайомились із професією кухаря та робочим одягом кухарів: фартухами, ковпаками і косинками. Розглядали картинки із зображенням кухарів, згадували, що робить удома мама, коли одягає фартух (готує їжу). Вихователь розповідав дітям різні історії про кухарів, про те, як вони готують їжу, як цікаво і приємно готувати їжу. Діти згадували, де вони бачили кухарів, що робить мама на кухні.

Потім вели розмову про ту їжу, яку найбільше люблять діти, що їм подобається або не подобається.

На підготовчому етапі роботи ми попросили батьків розповісти дітям

про те, які кухонні пристосування і для яких цілей використовуються у них вдома; що таке духовка, як усередині неї випікається печиво.

Після пропедевтичної роботи перейшли до другого етапу – „звикання” до тіста. На цьому етапі діти тактильно „знайомились”, „звикали” до тіста, намагалися його ділити на частини (рвали або розрізали дерев’яною лопаткою), пробували розкачувати тісто дерев’яною качалкою. На цьому етапі приділялася особлива увага не лише навчанню прийомам самостійної роботи з тістом, але й удосконаленню взаємодії дітей один з одним.

Наступний етап в роботі полягав у безпосередньому знайомстві дітей із пристосуваннями для приготування виробів з тіста: формами. На цьому етапі діти вчилися з розкатаного тіста видавлювати формою різні фігурки, ліпили кульки, квадратики і трикутники. Цей етап виявився найбільш складним у роботі, тому діти його виконували з допомогою вихователя.

На завершальному етапі експериментальної роботи відбулося ознайомлення дітей з повним циклом приготування виробів з тіста: від розкачування до випічки (саме тісто готувала вихователь). Діти вчилися правильно викладати на деко печиво: рівно і акуратно. Випікали печиво у шкільній їдальні.

Після закінчення навчання дітей усім елементам процесу приготування печива з метою закріплення набутих умінь було запропоновано батькам разом з дітьми приготувати печиво вдома.

Проведена експериментальна робота мала позитивні результати і сприяла формуванню у школярів з вадами інтелекту таких самостійних навичок: діяти за власною ініціативою, виконувати роботу без допомоги і контролю дорослих, усвідомлено діяти відповідно до поставленого завдання, планувати власні дії, здійснювати елементарний самоконтроль, виконувати роботу за аналогією.

Отже, здійснене дослідження показало, що трудове виховання виступає найбільш сприятливим засобом формування самостійності учнів з вадами інтелекту, оскільки саме в процесі трудової діяльності дитина вчиться самостійно ставити мету, планувати діяльність, проявляє волю зусилля задля досягнення бажаного результату.

У подальшому вбачаємо необхідним продовжувати роботу з формування самостійності учнів з вадами інтелекту засобами трудового виховання, спрямовуючи зусилля не тільки на виконання учнями окремих дій та операцій, а й на здійснення завершеного процесу виготовлення виробів з різних матеріалів. Особливої уваги потребує удосконалення прийомів індивідуальної роботи щодо опанування учнями з вадами інтелекту процесом здійснення самостійної трудової діяльності у різних її аспектах.

Список використаних джерел

1. Вайзман Н. П. Психомоторика розумово відсталих дітей / Н. П. Вайзман. – М. : Аграф, 1997. – 128 с.

2. Вікові закономірності соціалізації особистості : зб. наук. пр. / Білорус. держ. пед. ун-т ім. М. Танка; редкол. : М. З. Старжинська [та ін.] ; наук. ред. Л. А. Кандилович. – Мн. : БГПУ, 2008. – 235 с.
3. Дульнєв Г. М. Праця як засіб компенсації при аномалії розумового розвитку дитини / Г. М. Дульнєв. – М., 1958. – 189 с.
4. Иващенко Ф. И. Психология трудового воспитания / Ф. И. Иващенко. – Минск: Белиздат, 1988. – 302 с.
5. Мачихіна В. Ф. Позакласна виховна робота в допоміжній школі-інтернаті : посіб. для вчителів і вихователів / В. Ф. Мачихіна. – М. : Просвещение, 1983. – 104 с.
6. Пінський Б. І. Корекційно-виховне значення праці для психічного розвитку учнів допоміжної школи / Б. І. Пінський. – К. : Педагогіка, 1985. – 128 с.

The significance of labor education in the development of mentally retarded pupils has been highlighted. It has been indicated that the formation of self-dependence has become one of the priorities of correctional and educational work in specialized schools, as in practice teachers of such schools underestimate the value of correctional and educational work of labor education in the formation of independent learners as one of the leading socializing personality traits.

The article states, that participation in various types of work helps special children achieve a sense of comfort and social equality among others; provides the most complete integration into society, improves morale; enables to live a full active independent life along with all members of society.

The author has identified some of features and ways of creating independent learners by means of specialized school labor education.

It is shown that labor education serves the most favorable means of forming autonomy of mentally retarded students, as it is in the work process a child learns independently to set goals, plan activities, show willful effort to achieve the desired result.

The basic stages of the experimental work on correcting the level of autonomy formation of mentally retarded children in extracurricular classes of labor education have been described. We used the method of "working with dough," which brings together food motivation of children and educational problems of sensory and perceptual areas and formation of skills of not only to perform certain actions and deeds, but also a full, complete cycle of labor process.

Keywords: mentally retarded students, independent, specialized schools, formation, labor education.

Отримано 1.9.2014